

Aşı Karşıtı Tutumların Sosyokültürel ve Dinî Boyutları

Araştırma
Research

Talip Demir

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Şırnak University, Faculty of Divinity, Department of
Sociology of Religion
Şırnak, Türkiye

 talipdemir83@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0030-9481>

Yazar
Author

Demir, Talip. "Aşı Karşıtı Tutumların Sosyokültürel ve Dinî Boyutları". *Tevilat* 2/2
(2021), 275-291.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.1034303>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-12-08

ISSN: 2687-4849

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 2021-12-22

www.tevilat.com

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Bilgi
Info

Aşı Karşıtı Tutumların Sosyokültürel ve Dinî Boyutları

Hastalıklarla mücadele noktasında tıbbın geliştirdiği en önemli araçlardan biri de aşılama. Bu uygulama sayesinde insanlar, daha hastalığa yakalanmadan korunma imkanına kavuşmuş ve böylelikle birçok kişinin hayatı kurtarılabilmektedir. Ne var ki 19. yüzyılın başlarında, ilk aşıların üretilip kitlesel aşılama başlanmasından itibaren bu uygulamaya karşı bazı itirazlar dile getirilmiş, bu bağlamda aşı karşıtı tutumları (aşılara yönelik güvensizlik, tereddüt, reddetme) benimseyen sivil toplum örgütleri kurulmuştur. Takip eden yüzyılda da zaman zaman gündeme gelen bu karşıtlık, gelinen noktada dünyanın hemen her ülkesine yayılarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir sağlık tehdidi olarak ilan edilmiştir. Bu nedenle söz konusu olguyu tanımlamak, tasvir etmek ve bu tür bir olgunun ortaya çıkmasında etkili olan faktörleri belirlemek önem arz etmektedir. Aşı karşıtı tutumların ortaya çıkmasını ve yaygınlık kazanmasını etkileyen çok sayıda bireysel, toplumsal ve tarihsel faktör vardır. Başka bir ifadeyle söz konusu olgunun içeriği çok boyutlu bir görünüm arz etmektedir. Çalışmamız konuyu toplumsal boyutlarıyla ele almış ve çalışmada aşya karşı olumsuz tutumların arkasında yatan sosyokültürel ve dinî faktörlerin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda söz konusu tutumların ortaya çıkmasında sağlık kurumlarına ve aşı üreticilerine güvenmeme, aşıların içeriğinde dinen sakıncalı ürünlerin bulunması, yaşamın tıbbileştirilmesi ve Batı medeniyetine yönelik reaksiyon gibi unsurların rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Aşı Karşıtlığı, Toplumsal Güven, Modern Tıp, Tıbbileştirme.

Özet

276

Tevilat 2/2 (2021)

Sociocultural and Religious Dimensions of Anti-Vaccination Attitudes

One of the most important tools developed by medicine in the struggle against diseases is vaccination. By means of this application, people could be protected before they get sick, and so many people's lives can be saved. However, at the beginning of the 19th century, since the first vaccines were produced and mass vaccination started, some objections were expressed against this practice, and in this context, non-governmental organizations that adopted anti-vaccination attitudes (distrust, hesitation, refusal towards vaccines) were established. This opposition, which came to the fore from time to time in the following century, has spread to almost every country in the world at this point and has been declared as a global health threat by the World Health Organization. For this reason, it is important to define and describe the fact and to determine the factors that are effective in the emergence of such fact. There are many individuals, social and historical factors that affect the emergence and prevalence of anti-vaccine attitudes. In other words, the content of the fact presents a multidimensional aspect. Our study dealt with the issue with its social dimensions and aimed to reveal the sociocultural and religious factors behind the negative attitudes towards the vaccines. In this context, it has been concluded that factors such as distrust of health institutions and vaccine companies, the presence of religiously objectionable products in the content of vaccines, the medicalization of life and the reaction against Western civilization play a role in the emergence of these attitudes.

Keywords: Sociology of Religion, Anti-Vaccination, Social Trust, Modern Medicine, Medicalization.

Abstract

Giriş

Hastalıkla ve hastalıklarla öteden beri mücadele eden insanoğlu sağlığına kavuşmak ve hayatta kalmak için çeşitli tedavi metotları geliştirmiştir. Modern tıbbın gelişmesiyle birlikte bu konuda bir hayli yol alan insanlık, geliştirdiği ilaçlar ve teknolojik cihazlar sayesinde birçok hastalığın tedavisinde gözle görülür başarılar elde etmiştir. Üstelik yalnızca hastalığı tedavi etmenin değil, daha hastalık ortaya çıkmadan onu engellemenin yollarını da aramayı ihmal etmemiştir. Bu amaçla ortaya çıkan aşılar, önleyici sağlık hizmetleri kapsamında kullanılan etkili yöntemlerden biridir.

Aşılar bir bütün olarak toplumun sağlığını geliştirmede koruyucu tıbbın ve halk sağlığı uygulamalarının en etkili öğelerinden biridir. Zira aşilar insan vücudunun bağışıklık kazanmasına dair genel kabul gören tıbbî ilkelerin sağlık alanındaki en başarılı uygulaması olarak görülmüştür. Dahası aşılama sadece halk sağlığı alanında değil, bir bütün olarak toplumdaki gelir eşitsizliğinin giderilmesi, sağlık hizmetlerine erişim noktasında adaletin sağlanması, sağlık sistemlerinin alt yapısal olarak güçlendirilmesi gibi alanlarda da önemli sosyoekonomik kazanımlar sağlamaktadır.¹

Aşılardan enfeksiyon hastalıkları ile mücadele hususunda en etkili koruma yöntemi olduğu bilim insanları tarafından yaygın bir kabul görmektedir. Nitekim aşilar sayesinde, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri (CDC) gibi kuruluşların çeşitli zamanlarda yayımladığı raporlarında da belirtildiği gibi, en azından gelişmiş ülkelerde zaman içinde bir dizi enfeksiyon hastalığı ya tamamen ortadan kaldırılmış ya da hastalığın görülme sıklığında önemli azalmalar kaydedilmiştir. Örneğin çiçek hastalığının dünya üzerinden silinmesi sağlanmış; çocuk felci, kızamıkçık ve difteri gibi bazılarının ise Avrupa kıtası gibi belirli coğrafyalarda ortadan kaldırılması mümkün olmuştur. Dolayısıyla aşılama geçmişten günümüze halk sağlığı alanında yaşanan en önemli gelişmelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda aşılardan, dünyanın birçok yerinde bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınmasını sağlayan hayat kurtarıcı teknolojiler² olduğu ifade edilmiştir.

Öte yandan aşılama, en başarılı halk sağlığı önlemlerinden biri olarak kabul edilmesine rağmen giderek artan sayıda insan tarafından güvensiz ve gereksiz olarak algılanmaktadır. Aşı karşıtı tutumlar (aşıya karşı olup reddetme, aşı takvimini geciktirme, aşılardan etkinliğinden şüphe duyma ve içeriğine güvenmeme, aşı yaptırmaya direnme) aşı kabul oranlarının düşmesine, aşı ile önlenebilir hastalıkların ve salgınların artmasına neden olmaktadır.³ Bu nedenle son dönemlerde özellikle Batı dünyasında başlayan ve diğer toplumlara da sirayet eden aşılama karşıtı hareketlerin artışı insan sağlığı ve toplum bağışıklığı açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Örneğin kızamık hastalığı neredeyse

¹ Çiğdem Kader, "Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi", *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi* 4/3 (2019), 378.

² Selim Badur, "Aşı Karşıtı Gruplar ve Aşılarla Karşı Yapılan Haksız Suçlamalar", *ANKEM Dergisi* 25 (2011), 82; E. Dubé, "Addressing Vaccine Hesitancy: The Crucial Role of Healthcare Providers", *Clinical Microbiology and Infection* 23/5 (2017).

³ Eve Dubé vd., "Vaccine Hesitancy, Vaccine Refusal and the Anti-Vaccine Movement: Influence, Impact and Implications", *Expert Review of Vaccines* 14/1 (2015).

ortadan kaldırılmak üzere iken yeterli bağışıklık oranı sağlanamadığı için 'geri dönüş' yapan en önemli hastalıklardan biridir.⁴

Gerek bulaşıcı hastalıklara karşı bireysel ve toplumsal korumada gerekse yaşam kalitesini artırma noktasında aşuların etkinliği, önemi ve başarısına dair genel bir kanaat olsa da aşuların etkinliği ve gerekliliği konusundaki şüpheler ile aşuların yol açabileceği zarar olasılığı hakkındaki düşünceler iki yüzyılı aşkın bir süre önce aşuların piyasaya sürülmesinden bu yana var olmuştur.⁵ Zira aşılama, bireylerin vücutlarına bir ilaç veya tıbbî madde enjeksiyonunu onaylamalarını gerektiren fiilî bir müdahale olduğundan hararetili bir muhalefeti de beraberinde getirmiştir. Bu muhalefet ilk aşularla başlamış, zaman içerisinde devam etmiş ve muhtemelen hiç sona ermeyecek gibi görünmektedir.⁶ Bu nedenle aşıya ve aşılama faaliyetlerine yönelik olumsuz tutumların arka planında yer alan faktörlerin ortaya konulması son derece önem arz etmektedir.

Aşı karşıtı tutumların ortaya çıkmasını ve gelişmesini etkileyen çok sayıda bireysel, toplumsal ve tarihsel faktör vardır. Başka bir ifadeyle söz konusu olgunun içeriği çok boyutlu ve girift bir yapı arz etmektedir. Bu nedenle çalışmamız konuyu toplumsal boyutlarıyla ele alarak "aşıya karşı olumsuz tutumların arkasında yatan sosyokültürel ve dinî dinamikler nelerdir?" sorusuna odaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı aşı karşıtı tutumların ortaya çıkıp yaygınlaşmasında etkili olan sosyokültürel ve dinî faktörleri ortaya koymaktır.

1. Tarihsel Arka Plan

Modern tıbbın hastalıklarla mücadele noktasında geliştirdiği en etkili araçlardan biri olan aşuların kadim dönemlerden itibaren uygulandığına dair çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Buna göre milattan sonraki bin yılda hatta daha da öncesinde aşılama benzeri uygulamaların Çinliler ve Hintliler tarafından yapıldığına dair çeşitli belgelerin olduğu iddia edilmiştir. Ancak bu konuda elimizde yeterli düzeyde kanıt bulunmamakta, bilinen ilk kanıtlar ise aşılama işlemlerinin 18. yüzyılda başladığını göstermektedir.⁷

Aşı fikrinin ilk olarak bir çiftçi olan Benjamin Jesty tarafından 1774 yılında karısı ve iki oğluna yapmış olduğu uygulama ile ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bundan ilham alan Doktor Edward Jenner 1796 yılında inek çiçeği hastalığı geçirenlerin çiçek hastalığından korunduğunu fark etmiş ve inek çiçeği hastalığı geçirmekte olan bir hastadan aldığı sıvı numunesini sağlıklı bir bireye enjekte etmiştir. Nihayetinde yapılan bu işlemin hastaları enfeksiyondan koruduğu sonucuna ulaşmış, sonrasında çok sayıda klinik deney yaparak bu sonuçları dünya ile paylaşmıştır. Buradan hareketle herhangi bir sağlıklı kişiye bilinçli olarak inek çiçeği mikrobu verildiğinde, bireyin hastalığa karşı korunduğu

⁴ Önder Kılıçaslan, "Aşı Karşıtlığı Tarihçesi", *Güncel Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları*, ed. Cengiz Yakıncı (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2020), 38.

⁵ Regina Célia de Menezes Succi, "Vaccine Refusal – What We Need to Know", *Jornal de Pediatria* 94/6 (2018), 579.

⁶ Robert M. Wolfe-Lisa K. Sharp, "Anti-vaccinationists: Past and Present", *BMJ (Clinical research ed.)* 325/7361 (2002), 432.

⁷ Melike Yavuz, "Aşı Karşıtlığının Tarihçesi", *Toplum ve Hekim* 33/3 (Mayıs-Haziran 2018).

belirlenmiştir. Bu gelişmeleri takiben 1885 yılında kuduz aşısı, 1896 yılında tifo ve kolera aşıları, 1897 yılında ise veba aşısı keşfedilmiştir. 1900'lü yıllardan itibaren de sırasıyla difteri, boğmaca, tetanoz, tüberküloz ve sarıhumma aşıları keşfedilmiştir.⁸

Jenner'in çalışmalarının ardından gerçekleştirilen birçok farklı klinik deney çiçek hastalığına karşı aşılamanın ne derece etkili bir önleyici sağlık hizmeti olduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki çiçek aşısı İngiltere'de tüm yeni doğan çocuklar için 1853'te yasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Söz konusu yasa ilk önce katı bir şekilde uygulanmamış, ancak 1864-68'deki küçük bir salgın sırasında önceki mevzuat sıkılaştırılarak Halk Sağlığı Kurullarına bunun uygulanmasını sağlama ve buna uymayan ebeveynleri kovuşturma görevi verilmiştir. Bununla birlikte, bu zamana kadar aşının ciddi ve bazen ölümcül yan etkileri de bildirilmiştir. 1870'lerin başlarında çeşitli yerlerde aşının etkinliği konusunda şüphe uyandıran salgınların patlak vermesiyle hem tıbbî hem de etik gerekçelerle aşılar karşı bir muhalefet kampanyası büyümeye başlamış ve Aşı Karşıtı Birlikler kurulmuştur.⁹

19. yüzyılın sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri'nde de aşı karşıtı faaliyetler artmıştır. Yüzyılın başlarında yaygın aşılama çiçek hastalığı salgınlarını içeriyorken 1870'lerde nüfusun duyarlılığı nedeniyle hastalık salgını haline gelmiştir. Bununla birlikte Eyaletler mevcut aşı yasalarını uygulamaya veya yenilerini çıkarmaya çalıştıkça şiddetli aşı karşıtı hareketler ortaya çıkmıştır. 1879'da önde gelen İngiliz aşı karşıtı William Tebb'in New York'u ziyaretinden sonra Amerika Aşı Karşıtı Derneği kurulmuştur. Ardından 1882'de New England Zorunlu Aşı Karşıtı Birliği ve 1885'te New York City Aşı Karşıtı Birliği kurulmuştur.¹⁰ 19. yüzyılda ortaya çıkan aşı karşıtı hareketlerin arka planına bakıldığında dönemin siyasî/sosyal konjonktürüyle yakın bir ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde sosyoekonomik düzeyi yüksek olan kesimlere daha güvenli olduğu düşünülen aşıların sağlanması, aşı yaptırmayanlara uygulanan zorlayıcı yaptırımların aristokrat sınıfa uygulanmaması gibi eşitsiz yaklaşımlar özellikle alt sınıfların aşıya karşı direnç göstermesine neden olmuştur. Dolayısıyla aşı karşıtı hareketler aşının kendisinden ziyade bireysel özgürlükler ve toplumsal eşitsizlikler bağlamında gündeme getirilmiştir.¹¹

20. yüzyılda aşı kullanımının yaygınlaşmasına rağmen aşılar yönelik muhalefet hiçbir zaman tamamen ortadan kaybolmamış, dünyanın farklı bölgelerinde farklı argümanlarla zaman zaman yeniden alevlenmiştir. Avrupa, Amerika, Avustralya ve Asya gibi dünyanın hemen her kıtasında ortaya çıkan aşı karşıtı gruplar çok sayıda görsel ve basılı yayını yaparak fikirlerini yaymıştır. 1970'li yıllarda ise difteri-tetanoz-boğmaca (DTP) aşısı, suçtuğu aşısından sonra en çok tartışılan ikinci aşı haline gelmiştir. O yıllarda bu tartışmalara zemin hazırlayan şey ise 1974'te İngiltere'de yayımlanan bir makaledir. Makalede,

⁸ Stanley A. Plotkin-Susan L. Plotkin, "The Development of Vaccines: How the Past Led to the Future", *Nature Reviews Microbiology* 9/12 (2011); Kılıçaslan, "Aşı Karşıtlığı Tarihçesi", 26.

⁹ Stanley Williamson, "Anti-Vaccination Leagues", *Archives of Disease in Childhood* 59 (1984), 1195.

¹⁰ Wolfe-Sharp, "Anti-vaccinationists: Past and Present", 431.

¹¹ Kader, "Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi", 380.

Londra'da bir çocuk hastanesinde 36 çocuk üzerinde araştırmalar yapıldığı ve bu 36 çocuğun 36'sında da DTP aşı uygulaması sonrasındaki ilk 24 saat içinde nörolojik komplikasyonların kümelenmediği, bu kümelenmelerin ise tesadüfi değil nedenselliğe bağlı olduğu belirtilerek DTP aşısı hedef gösterilmiştir. Bu makalenin yayınlanması İngiltere'de boğmaca aşılama oranlarının beş yıl içinde %81'den %31'e düşmesine neden olarak bir boğmaca salgınına neden olmuş ve ülkeyi zor durumda bırakmıştır.¹²

1998 yılında prestijli bir tıp dergisi olan The Lancet'te Andrew Wakefield tarafından aşı karşıtı hareketlerin alevlenmesine sebep olan bir çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmasında Wakefield 12 çocuk ve genç erişkin üzerinde yaptığı araştırmada kızamık, kabakulak ve kızamıkçık (KKK) aşısı ile otizm arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. Daha sonrasında yayımlanan birçok çalışma KKK aşısı ve otizm arasında nedensel bir ilişki olduğunu reddetmiş ve Wakefield'in makalesi yayından kaldırılmış¹³ olsa da söz konusu çalışma aşıların güvenliğine dair ciddi endişelerin yayılmasına sebebiyet vermiştir.

1990'lı yıllardan itibaren dünya genelinde başlayan ve hızla yayılma eğilimi gösteren aşı karşıtı tutumların toplum sağlığı için tehlikeli boyutlara ulaştığı ifade edilmiştir. Nitekim 2019'da DSÖ, çözüme kavuşturmayı planladığı 10 küresel sağlık sorunu arasında aşı karşıtlığına da yer vermiştir. Diğer yandan Türkiye'de 2010'lu yıllardan itibaren nadir de olsa görünen aşı karşıtı tutumlar hem küresel iletişim araçlarının hem de 2015 yılında yaşanan bir gelişmenin etkisiyle giderek artma eğilimine girmiştir. 2015'te bir savcının ikiz bebeklerine aşı yaptırmaması üzerine Aile, Sağlık ve Sosyal İl Müdürlüğü çocuklar için sağlık önlemi davası açmıştır. İkiizlerin babası bireysel hak ihlali ve onam alınma zorunluluğu getirilmesi isteği ile karşı dava açmış ve bu davayı kazanmıştır. Gazetelerde ve sosyal medyada 'İkiz bebeklerine aşı yaptırmayan savcının hukuk zaferi' olarak yansıtılan bu durumun ardından birçok grup aşı karşıtı söylemlerini artırmıştır. Bu süreç öylesine etkili olmuştur ki Türkiye'de 2015 yılında aşıyı reddeden aile sayısı 5091 iken bu sayı 2016 yılında 12000'i, 2017 yılında ise 23000'i aşmıştır.¹⁴

İlk aşıların üretilmesiyle eş zamanlı ortaya çıkan aşı karşıtı tutumlar günümüzde giderek artan bir şekilde etkisini sürdürmektedir. Özellikle 2019'da Çin'in Vuhan eyaletinde ortaya çıkan ve sonrasında DSÖ tarafından pandemi ilan edilen Covid-19 salgını, söz konusu karşıt tutumların ve hareketlerin daha da radikalleşmesine ve görünür olmasına neden olmuştur. Bu süreçte Covid-19 hastalığına karşı üretilen aşılarla ve küresel çapta başlatılan aşı seferberliğine yönelik dünyanın hemen her yerinden tepkiler gelmiştir/gelmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bugün yaşanmakta olan aşı karşıtı

¹² Kılıçaslan, "Aşı Karşıtlığı Tarihçesi", 30.

¹³ Lauren R. Kolodziejcki, "Harms of Hedging in Scientific Discourse: Andrew Wakefield and the Origins of the Autism Vaccine Controversy", *Technical Communication Quarterly* 23/3 (2014); Kılıçaslan, "Aşı Karşıtlığı Tarihçesi", 31.

¹⁴ Kader, "Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi", 386; Hayrunnisa Bekis Bozkurt, "Aşı Reddine Genel Bir Bakış ve Literatürün Gözden Geçirilmesi", *Kafkas Tıp Bilimleri Dergisi* 8/1 (2018); Ayrıca bk. Hürriyet Gazetesi "İkiz bebeklerine aşı yaptırmayan savcının hukuk zaferi" (28 Kasım 2021)

hareketlerin/tutumların aslında yeni bir olgu olmadığı, bilakis iki yüzyıldır devam etmekte olan bir karşı-oluş tavrının daha da kitleselleşerek yeni bir forma bürünmüş hali olduğu söylenebilir.

Bugün dünya çapında yaygınlaşmaya başlayan tablo hemen her ülkede aşılara karşı yükselen bir şüphecilik dalgasının ortaya çıkmasıdır. Konuyla ilgili yapılan bir dizi çalışma, aşıyla ilgili endişelerin ve olumsuz tutumların ebeveynler arasında, özellikle çocukluk çağı aşılarında, oldukça yaygın olduğunu ve hatta çocuklarını aşıl原因ları arasında bile var olduğunu göstermektedir. Aşıların güvenliğini ve etkinliğini gösteren çok sayıda bilimsel kanıtı rağmen aşı tereddüt ve ret oranları artmaya devam etmektedir. Örneğin son yıllarda birçok ülkede baş gösteren boğmaca ve kızamık salgınları, aşı tereddüt ve reddinin potansiyel yıkıcı etkilerini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.¹⁵

2. Sosyokültürel Etkiler

İnsan ilişkilerinin karmaşık yapısı, bu ilişkiler neticesinde ortaya çıkan toplumsal olguların anlaşılmasında birtakım güçlükler doğurmaktadır. Bu durumu aşmaya çalışan sosyal bilimciler ilgilendikleri konuyu çeşitli başlıklar altında analitik bir yöntemle sınıflandırmaya çalışmışlardır. Söz konusu güçlük aşıya yönelik olumsuz tutumların analizi noktasında da karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle 2012 yılında kurulan bir çalışma grubunun temel görevi bu tür olumsuz tutumların öncelikle tanımını yaparak kapsamını belirlemek ve aşığı kabul ya reddetme kararını etkileyen faktörleri kategorize etmek için bir model geliştirmek olarak belirlenmiştir. Buna göre bu faktörler üç kategoride toplanmıştır: bağlamsal etkiler, bireysel/kolektif etki, aşıya/aşılama özgü etkiler. Bu çerçevede söz konusu olumsuz tutumları etkileyen sosyokültürel faktörler bağlamsal etkiler başlığı altında sıralanmıştır.¹⁶ Burada ele alacağımız sosyokültürel faktörler ise ailelerin ya da bireylerin sosyodemografik nitelikleri, sosyoekonomik düzeyleri ve güven algısını içermektedir.

Ailelerin/ebeveynlerin sosyodemografik özellikleri kendilerine ya da çocuklarına aşı yaptıırma konusundaki karar sürecini etkilemektedir. Örneğin ailenin çocuk sayısı, ebeveynlerin eğitim ve gelir düzeyleri, ebeveynlerin aşı konusundaki düşünce ve yaklaşımları, ailenin sosyal güvenceye sahip olup olmaması gibi unsurların aşılama oranlarını etkilediği belirtilmektedir.¹⁷ Aşı karşıtı tutumlar üzerine yapılan uygulamalı bir çalışmaya göre katılımçıların eşlerinin eğitim durumu da değerlendirilmeye alınmış, buna göre aşı reddi grubundaki ailelerin %59'unda en az bir lisans ve üzeri eğitim durumuna sahip ebeveyn bulunurken kontrol grubunda en az bir ebeveynin lisans ve üzeri eğitim durumuna sahip olduğu aile oranının %37,8 olduğu belirtilmiştir. Hem çalışmaya katılan kişinin eğitim durumu hem de ailesindeki toplam eğitim durumu yönünden aşığı reddeden grubun eğitim düzeyinin diğer gruba göre daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye'de

¹⁵ Julie A. Boom-Rachel M. Cunningham, *Understanding and Managing Vaccine Concerns* (Switzerland: Springer, 2014), 11.

¹⁶ Noni E. MacDonald, "Vaccine Hesitancy: Definition, Scope and Determinants", *Vaccine* 33/34 (2015).

¹⁷ Neslihan Argüt vd., "Aşı Kabulünü Etkileyen Faktörler", *Çocuk Dergisi* 16/1-2 (2016), 18.

aşı karşıtı tutumların yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerde daha fazla olduğunu göstermektedir.¹⁸

Konuya dair yapılan bir diğer alan çalışmasında da toplumdaki bazı kesimlerin aşı karşıtlığının nedenleri incelenmiştir. Bu çalışmada eğitim düzeyi yüksek her 10 kadından 3'ünün aşılamanın yararlı olduğunu düşünmediği ve bu oranın düşük eğitimli gruba göre 10 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle aşı olmayı reddeden veya aşıya yönelik tereddüt yaşayanların daha çok sosyoekonomik ve gelir düzeyi yüksek genç kadınlar olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bulgular, Türkiye açısından düşünüldüğünde, 2010 yılı öncesinde düşük eğitim düzeyinin aşıya ulaşma olanağını azalttığını, bunun da aşı oranını düşürdüğünü; diğer yandan son zamanlarda gelişen aşı karşıtı tutumların ise aşılara kolay erişimi olan eğitimli bireyler arasında yaygınlaştığını¹⁹ göstermektedir. Benzer şekilde Kore'de²⁰ ve İsveç'te²¹ yapılan çalışmalarda da aşıya karşı olumsuz tutum içinde olan kişilerin eğitim seviyelerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Geçmişten günümüze aşılara yönelik endişelerin ya da karşıt tavırların altında yatan en temel faktörlerden biri de algılanan güvenlik eksikliğidir. Üstelik bu tür endişelerin potansiyel varlığı yaşanan bazı olaylar neticesinde gün yüzüne çıkmıştır, denilebilir. Zira aşılardan güvensiz olabileceği fikri, çocuk felci aşısının üretimi sırasında somut bir karşılık bulabilmiştir. Bu bağlamda en önemli halk sağlığı başarılarından birinin hemen ardından ABD'deki en kötü biyolojik trajedilerden biri olan Nisan 1955'te Cutter Olayı meydana gelmiştir. Cutter Laboratuvarı, California'da bulunan ve Jonas Salk'ın çocuk felci aşısını üretme ruhsatına sahip küçük bir ilaç şirketidir. Yıllarca süren bilimsel çabalardan sonra Dr. Salk inaktive edilmiş bir çocuk felci aşısı geliştirmiştir. Aşının seri üretimine geçiş sırasında Cutter laboratuvarı polio virüsünün tamamen inaktive olmadığı, daha ziyade canlı, aktif polio-virüs içerdiği birkaç aşığı uygulama için serbest bırakmıştır. 120 bin çocuk daha sonra aşılamanın ardından canlı, aktif polio virüsüne maruz kalmıştır. Aşı olanların 70 bini hafif çocuk felci geçirmiş, 200'ü kalıcı olarak felç olmuş ve 10'u da ölmüştür. Şirketin hatası, ABD tarihindeki en kötü farmakolojik felaketlerden biriyle sonuçlanarak ilaç endüstrisine olan güvensizliğin temellerini atmıştır.²²

Aşıların içeriğine ya da ilaç firmalarına duyulan güven eksikliği yapılan birçok çalışma ile ortaya konulmuştur. Bu bağlamda 67 ülkede yürütülen önemli bir araştırmanın sonuçları aşılara yönelik genel tutumların olumlu olmasına rağmen aşıya olan güvenin kırılğan olduğunu göstermiştir. Zira aşılardan önemine inanan katılımcıların önemli bir kısmının aşı güvenliğine karşı olumsuz tutumlar

¹⁸ Muhammet Hasar vd., "Aşı Reddi Nedenleri ve Aşılar Hakkındaki Görüşler", *Cukurova Medical Journal* 46/1 (2021).

¹⁹ Gökmen Özceylan vd., "Vaccine Rejection and Hesitation in Turkey", *Human Vaccines & Immunotherapeutics* 16/5 (2020).

²⁰ Kyujin Chang-Soon Young Lee, "Why Do Some Korean Parents Hesitate to Vaccinate Their Children?", *Epidemiology and Health* 41 (2019).

²¹ Emma Byström vd., "Confidence in the National Immunization Program among Parents in Sweden 2016 - A cross-Sectional Survey", *Vaccine* 38/22 (2020).

²² Boom-Cunningham, *Understanding and Managing Vaccine Concerns*, 5; Michael Fitzpatrick, "The Cutter Incident: How America's First Polio Vaccine Led to a Growing Vaccine Crisis", *Journal of the Royal Society of Medicine* 99/3 (2006).

beslediği tespit edilmiştir. Nitekim Fransa'daki katılımcıların %41'i aşıların güvenli olduğuna inanmadığını belirtmiş, aşı güvenliğine en yüksek düzeyde güvensizliğin Avrupa bölgesinde olduğu²³ ifade edilmiştir. Benzer şekilde Türkiye'de yapılan bir saha çalışmasında da çarpıcı bulgular elde edilmiştir. Buna göre çalışmaya katılan ebeveynlerin %96,7'si aşığı reddetmesinin en önemli sebebinin "Aşıların güvenli olduğunu düşünmeme/yan etkileri hakkında endişe sahibi olma" olduğunu ifade etmiştir.²⁴

Avrupa'da 2004 ve 2014 yılları arasında aşılarla yönelik risk algılarını belirlemek için sistematik bir literatür taraması kapsamında konuyla ilgili yapılmış 145 çalışma incelenmiştir. Buna göre tüm ülkelerde ve aşılarda en büyük endişe alanının aşı güvenliği olduğu ve insanların genellikle aşının risklerinin yararlarından daha fazla olduğuna inandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca aşının güvenliğine ilişkin belirsizliğin yanı sıra tüm aşılar için söz konusu olan daha genel korkuların varlığı da tespit edilmiştir. Belirsizlik sorunları aşının güvenliği hakkında üretilen bilgilere duyulan güvensizlik gibi farklı bir zorluğu da ortaya çıkarmaktadır.²⁵

Günümüz toplumunun en temel niteliklerinden biri olan bilginin hızlı dağıtımı ebeveynlerin aşılarla, aşı sağlayıcılarına ve sağlık sistemine olan güvenini zedeleyebilecek çok sayıda tutarsız bilgiye ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Güven konusu, literatürde aşı-güven boşluğu olarak tanımlanmıştır. Bu noktada insanların bir bireye ya da kuruma olan güveni bireylerin tutumlarını doğrudan etkilemektedir. Nitekim ilaç endüstrisi, hükümet ya da sağlık hizmeti sağlayıcısı gibi bilgi kaynaklarının güvenilirliği, buralardan elde edilen bilgilerin güvenilirliğini etkilemektedir. Örneğin, bazı araştırmalarda kişilerin ilaç şirketlerine şüpheyle bakarak aşıları güvenlik veya gerçek ihtiyaç pahasına kâr sağlamak için tasarlanmış bir ürün olarak gördükleri tespit edilmiştir. Buna ek olarak bu grupta yer alan kişilerin bazılarının "doğal" ürünleri ve alternatif tıbbî benimsediği, bu nedenle bağışıklık sistemini güçlendirmenin "doğal olmayan" bir yolu olarak kabul edilebilecek aşılar da dahil olmak üzere birçok tıbbî müdahaleye güvenmediği²⁶ ifade edilmiştir. Dolayısıyla aşı karşıtı tutumlar modern tıp uygulamalarına karşı bir tavır olmakla birlikte küresel şirketlerin aşı üzerinden elde ettikleri rantı karşı bir baskaldırma niteliği de taşımaktadır.²⁷

Son otuz yıldır giderek artan bir şekilde yaygınlaşan aşı karşıtı tutumların daha büyük bir sosyolojik sürecin tezahürü olduğu söylenebilir. Zira gelinen noktada sadece aşılar değil bir bütün olarak bilimin yararı ve tıp otoritelerinin güvenilirliği sorgulanır hale gelmiştir. Yeni onaylanan ve aşılama programlarına dâhil edilen aşıların sayısının artması da ailelerin aşıların gerekliliği ve

²³ Ohid Yaqub vd., "Attitudes to Vaccination: A Critical Review", *Social Science & Medicine* 112/2014).

²⁴ Hasar vd., "Aşı Reddi Nedenleri ve Aşılar Hakkındaki Görüşler".

²⁵ Emilie Karafillakis-Heidi J. Larson, "The Benefit of the Doubt or Doubts Over Benefits? A Systematic Literature Review of Perceived Risks of Vaccines in European Populations", *Vaccine* 35/37 (2017).

²⁶ Lori A. Kestenbaum-Kristen A. Feemster, "Identifying and Addressing Vaccine Hesitancy", *Pediatric Annals* 44/4 (2015).

²⁷ Talip Yiğit vd., "Aşı Karşıtlığı ve Fikri Gelişimi", *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)* 7/53 (2020), 1260.

güvenliliğine dair endişelerinin büyümesinde rol oynayabilmektedir. Bazı yeni aşuların aileler tarafından düşük tehlikeli olarak algılanan bazı hastalıkları önlemeye yönelik olması genel olarak bilime özelde ise tıp bilimine duyulan güvenin zedelenmesine yol açabilmektedir.²⁸ Bu bağlamda gündeme getirilen postmodern tıp paradigması, bilimin ve otoritenin meşruiyetini sorgulayarak hastaların daha fazla güce sahip olma ihtiyacını vurgulamaktadır. Dahası bu paradigma, gücün doktorlardan hastalara geçtiği, bilimin meşruiyetinin sorgulandığı ve uzmanlığın yeniden tanımlandığı yeni bir sağlık anlayışını temsil etmektedir. Bu durum aşı karşıtı grupların mesajlarını etkili bir şekilde yayabilecekleri sosyolojik bir zemin sağlamaktadır.²⁹

Buraya kadar ifade edilenler toplumda bir bütün olarak sağlık ya da tıp kurumuna duyulan güvensizliği yansıtmaktadır. Bu güvensizliğin ilk kaynağı ilaç endüstrisinin kâr hırsıyla hareket eden kapitalist sistemin bir parçası haline gelerek sağlığın metalaştırıldığına dair oluşan algıdır. Bu algı yalnızca aşuların dağıtımı ve uygulanmasında değil diğer birçok ilacın da aynı şekilde şüpheyle karşılanmasına zemin hazırlamaktadır. Modern tıbbın en etkili silahları olan ilaçlara duyulan güvenin azalması bir kurum olarak tıbbın güven kaybetmesini ve tıp uygulamalarına yönelik bir tepkiyi de beraberinde getirmektedir. Ancak modern tıba karşı gelişen bu olumsuz algının yegâne sebebi ilaç endüstrisi değildir. Bunun yanında özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren modern tıbbın etkisinin artmasıyla beraber bir bütün olarak sosyal hayatın şekillenmesinde tıbbın oynadığı rolün artmış olması da önemli bir faktördür. "Tıbbileştirme"³⁰ olarak adlandırılan bu süreç zarfında tıbbın giderek otoritesini artırdığı ve neredeyse kutsallık kazandığı³¹ ifade edilmiştir. Dolayısıyla aşulara karşı ortaya çıkan olumsuz tavırların arka planında, yaşamın aşırı derecede tıbbî hale getirilmiş olmasına karşı gösterilen toplumsal bir tepkinin olduğu söylenebilir.

Aşı karşıtlığı ya da tereddüdü üzerine yapılan bazı saha çalışmalarında yukarıda ifade edilen güvensizliğin bu süreçte oldukça belirgin olduğu ortaya konulmuştur. Örneğin Türkiye'de yapılan bir çalışmada aşı karşıtlığının nedenleri arasında en sık rastlanan nedenin aşı firmalarına güven duyulmaması olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda aşılanmanın yararsız olduğunu düşünen katılımcıların %50'si aşı şirketlerine güvenmediğini belirtmiştir. Buna ek olarak aşıya karşı olumsuz tavır almanın en yaygın ikinci nedeninin, aşuların zararlı olduğuna dair sosyal medyada yer alan bilgiler olduğu ifade edilmiştir. Çalışmaya katılan kişilerin %25'i bu tür bilgileri sosyal medyadan edindiğini belirtmiştir.³² Gerçekten de sosyal medyanın aşı karşıtı tutumların yayılmasında son derece etkili bir araç olduğu birçok bilimsel çalışma tarafından ifade edilmektedir. ABD ve İngiltere gibi birçok gelişmiş ülkede ortaya çıkan aşı karşıtı hareketlere

²⁸ Ahmet Alp Aker, "Aşı Karşıtlığı", *Toplum ve Hekim* 33/3 (Mayıs-haziran 2018), 178.

²⁹ Anna Kata, "Anti-Vaccine Activists, Web 2.0, and the Postmodern Paradigm - An Overview of Tactics and Tropes Used Online by the Anti-Vaccination Movement", *Vaccine* 30/25 (2012).

³⁰ Kavramla ilgili detaylı bilgi için bk. Deniz Sezgin, *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011); Aynur Toraman-Ramazan Erdem, "Kavramsal Açından Tıbbileştirme", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 19/4 (Aralık 2016).

³¹ Talip Demir, "Tıbbın Kestiği Parmak Acımaz: Seküler Tıbbın Kutsallaşması", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]* 14/14 (2018).

³² Özceylan vd., "Vaccine Rejection and Hesitation in Turkey", 1038.

bakıldığında sosyal medyanın aşı korkularını canlı tutmada nasıl bir rol oynadığı daha net anlaşılmaktadır. Nitekim birçok gelişmiş ülkede boğmaca vaka sayılarına bakan araştırmacılar, aşı güvenliği konusundaki tartışmalar (aktif olarak dolaşımda olan hikayeler, mitler, söylentiler nedeniyle) aşılama programlarına katılımın azaldığını fark etmiştir.³³

21. yüzyılın en etkin iletişim unsuru olarak ortaya çıkan sosyal medya olgusu, içeriğinde yer alan bilgilerin doğasına ilişkin özgün tanımlamaları da beraberinde getirmiştir. Sanal platformlarda üretilen bilginin yapısını tasvir etmek amacıyla üretilen kavramlardan biri de post-truth kavramıdır. Bu kavram "tam olarak gerçeği yansıtmamakla birlikte yalan da denemeyecek muğlak ifadelerden oluşan üçüncü bir kategori" şeklinde açıklanmakta ve bu kategori için zenginleştirilmiş gerçek, neo-gerçek, sunî gerçek ve hafif gerçek gibi nitelendirmeler yapılmaktadır. Aşıların güvenliği konusunda sosyal medyada yer alan tartışmalar, post-truth kavramının nitelikleriyle örtüşür biçimde, bilimsel doğruluğu kanıtlanmış verilerden ziyade daha az kanıtı dayanan ve daha ziyade komplo teorisi olarak nitelendirilebilecek bilgileri savunan kitleler yaratmaktadır. Bu bağlamda yapılan bir araştırmada sosyal medyada yer alan aşı karşıtı grupların kurucularının ve üyelerinin, aşı karşıtlıklarını temelde iki gerekçeye dayandırdıkları tespit edilmiştir. Her ikisi de birbiriyle doğrudan ilişkili olan bu iki gerekçe, aşıların hastalıklara ve ölümlere yol açtığı ve aşılama uygulamasının arkasında küresel güçlerin gizli hedeflerinin olduğudur. Buna göre aşı karşıtı iddiaların toplumda karşılık bularak aşılarla ve modern tıbbı şüpheyle yaklaşma tutumunun oluşmasında sosyal medyanın büyük bir etkisi olduğu açıkça gözlenmektedir. Zira sosyal medya kendine özgü etkileşimsel yapısıyla özellikle gizli, sır, komplo, skandal vb. olarak nitelendirilebilecek içerikteki bilgilerin sınırsız ve kontrolsüz bir şekilde paylaşılabilirdiği bir platformdur.³⁴

Öte yandan sağlık çalışanları genellikle hastaları için aşıyla ilgili en güvenilir bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bazı veriler sağlık çalışanları arasında bile aşı konusunda tereddütlü olanların bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda yapılan bir çalışma, sağlık çalışanlarının aşılama ile ilgili endişelerini araştırmak için Hırvatistan, Fransa, Yunanistan ve Romanya'daki aşı sağlayıcılarıyla 65 yarı-yapılandırılmış görüşmeden oluşmaktadır. Buradan elde edilen bulgular dört ülkede de aşı sağlayıcılar arasında aşı tereddüdünün mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Tüm ülkelerdeki en önemli endişe kaynağının ise aşıların yan etkileri konusunda olduğu saptanmıştır. Ayrıca toplumun sağlık görevlilerine yüksek düzeyde güven duymasına rağmen sağlık çalışanları arasında özellikle finansal çıkarlar nedeniyle ilaç şirketlerine yönelik güçlü bir güvensizliğin de söz konusu olduğu ifade edilmiştir.³⁵ Dolayısıyla aşılarla karşı olumlu ya da olumsuz bütün tutumların oluşmasında toplumsal güven algısının başat bir etkisinin olduğu

³³ Eve Dubé vd., "Vaccine Hesitancy: An Overview", *Human vaccines & immunotherapeutics* 9/8 (2013), 1765-1766.

³⁴ Nilgün Sofuoğlu Kılıç, "Post-Truth Çağda Aşı Karşıtlığı", *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 16/31 (Şubat 2021), 113-114.

³⁵ Emilie Karafillakis vd., "Vaccine Hesitancy Among Healthcare Workers in Europe: A Qualitative Study", *Vaccine* 34/41 (2016).

söylenbilir. Toplumsal kurumlara ya da toplumda ön plana çıkan kanaat önderlerine duyulan güven, bireysel karar alma sürecinde etkin bir rol oynamaktadır. Nitekim Nijerya'da yapılan bir çalışmada aşılara karşı duyulan kaygıları gidermede dinî ve geleneksel liderlerin son derece etkili olduğu vurgulanmıştır.³⁶

3. Dinî Boyut

Toplumsal yaşamın oluşumunda ve devamında öteden beri etkin bir rol oynayan din gerek bireysel bir referans kaynağı gerekse toplumu organize eden bir kurum olarak insan hayatında daima var olagelmıştır. Öyle ki insanlar gündelik yaşamda aldıkları bazı kararları dinî referanslarla açıklamaya ya da bunlar vasıtasıyla yaşamlarına şekillendirmeye çalışmışlardır. Söz konusu etki hayatın hemen her alanında görülebildiği gibi bireylerin genel olarak hastalığa, sağlığa ve tedaviye yönelik bakış açıları da açığa çıkmıştır. Nitekim yakın zamanlarda Güneydoğu Avrupa'da çocuklukta aşı reddi ve tereddütünün yaygınlığı ve bağlantıları üzerine yapılan sistematik bir alan araştırmasında dindarlık düzeyinin aşılamaı reddetme ihtimalini artırdığı tespit edilmiştir.³⁷

Tarihsel sürece bakıldığında aşı uygulamasına dinî gerekçelerle karşı çıkışların, aşının keşfedilip yaygınlaşmasından çok daha önce, 18. yüzyılın ortalarından sonra ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim James Kirkpatrick'ın 1761 tarihli *The Analysis of Inoculation* adlı eserinde yapılan uygulamaların Tanrı'nın iradesinin bariz şekilde engellenmesi olarak algılandığı ifade edilmektedir. Teolojik otoritelerin uygulamaya karşı muhalefetlerinin ise İncil'deki bazı ayetlerin yorumuna dayandırıldığı görülmektedir. Buna göre Tanrı'nın onaylanan davranışları ödüllendirerek ve onaylanmayan davranışları ağır bir şekilde cezalandırarak çalıştığı, yanlış eylemler için birçok acıdan birinin veba olacağı, bu nedenle insanların başlarına gelenleri kabul etmeleri gerektiği düşünülmüştür. Çünkü bunlar Tanrı tarafından kendilerine verilmektedir ve böyle bir kararlılığa direnmek Tanrı'dan yüz çevirmektir. Bu nedenle, kişi aşı yaptırmakla kendini hak edilmiş bir beladan korumaya çalışırken Tanrı'nın yargılama adaletine güvenmediğini göstermiş olmaktadır. Buna ek olarak aşılama bir çeşit intihar olarak kabul edilmiş, cehenneme giden dördüncü yol olarak görülmüştür. Zira az da olsa aşırı yaptıran insanların bir kısmı öldüğüne göre, kişinin kendini bu riske gönüllü olarak maruz bırakmasının kişisel bir intihar girişiminde bulunmak olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun Tanrı'nın iradesine aykırı olduğundan yasaklanması gerektiği belirtilmiştir.³⁸

Aşı uygulamasına teolojik gerekçelerle karşı çıkış Edward Jenner'in 1796'da çiçek aşısını keşfetmesiyle birlikte daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Bu tepki aslında hastalıklara yüklenen anlamla doğrudan ilintilidir.

³⁶ Sebastian Taylor vd., "Understanding Vaccine Hesitancy in Polio Eradication in Northern Nigeria", *Vaccine* 35/47 (2017).

³⁷ Anja Repalust vd., "Childhood Vaccine Refusal and Hesitancy Intentions in Croatia: Insights from a Population-Based Study", *Psychol Health & Medicine* 22/9 (2017).

³⁸ R. E. Spier, "Perception of Risk of Vaccine Adverse Events: A Historical Perspective", *Vaccine* 20 (2002), 79-80.

Zira hastalıklar Tanrı'nın gazabı olarak görüldüğünden³⁹ aşı yaptırmak Tanrı'nın iradesine meydan okumak olarak anlaşılmıştır. İlerleyen süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nde birkaç din adamı ve dindar doktor tarafından 1879'da Aşı Karşıtlığı Derneği kurulmuştur.⁴⁰

Aşıya yönelik dinî kaygıların tedavi yöntemlerine ilişkin birtakım teolojik argümanlarla yakından ilgisi olduğu görülmektedir. Nitekim 1879'da Mary Baker Eddy tarafından Boston'da kurulan *First Church of Christ, Scientist*'in üyeleri açısından hastalıkların mânevî tecrübeler yoluyla iyileştirilmesi temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Buna göre hastalık aslında Tanrı'nın mükemmelliğini örtmeye çalışan şeytanın yalanlarından başka bir şey değildir. Bu nedenle hastalığın ancak ve ancak hastalığın gerçekliğini reddeden dua ile iyileştirilebileceği ya da önlenebileceğine inanılmıştır. Nitekim bu grubun mensupları hastalıklar için tıbbî yardımın bir kısmını veya tamamını reddederek bağışıklama programından dinî muafiyet için hükümetlere baskı yapmıştır. Buna ek olarak zaman içinde tıbbî bakımdan aktif olarak kaçınıp yalnızca inanç yoluyla iyileşmeye odaklanan inançlara sahip birkaç küçük Hıristiyan mezhebi de ortaya çıkmıştır.⁴¹

Aşılama dinî gerekçelerle karşı çıkışın diğer bir boyutu da aşılmanın üretimi sırasında kullanılan maddelerle ilgilidir. Başka bir ifadeyle aşılmanın içeriğindeki bazı maddeler dinen sakıncalı olarak görüldüğü için aşılama karşı çıkmıştır. Nitekim 2014'te Amerika Birleşik Devletleri'nde aşığı reddeden kişiler arasında kızamık vakalarında bir artış yaşanmıştır. Topluluklar ve bireyler başta dinî ve felsefi gerekçelerle aşı yaptırmayı reddetmiştir. Buradaki itirazlar çoğunlukla kombine aşı ürünlerinin kızamıkçık bileşeninde kullanılan kürtajlı insan fetüsü dokusunun ve aşı üretiminde kullanılan hayvansal kaynaklı jelatinlerin kullanımına odaklanmaktadır.⁴² Benzer şekilde Türkiye'de yakın zamanda yapılan bir çalışmada aşığı reddeden katılımcıların büyük çoğunluğu (%64) aşılardan dinen sakıncalı olduğunu, içerisinde domuz yağı ve yine dinen kullanılmasını yasak olan içerikler olduğunu belirtmiştir.⁴³

Aşılmanın içeriğinde domuz ürünleri gibi helal olmayan ürünlerin de bulunduğu dair inanç gerçekten de oldukça etkili olmuş ve aşılama programlarını sekteye uğratmıştır. Öyle ki dinen mubah olmayan herhangi bir maddenin (örneğin domuz jelatini) aşılarla veya diğer farmakolojik ürünlere katılmış olması konusunda bazı bilimsel toplantılar yapılmıştır. Bu bağlamda DSÖ, 1995 yılında Kuveyt'te düzenlenen ve "Yiyeceklerde ve ilaçlarda fikhî olarak haram veya necis kabul edilen maddeler" konulu seminerde varılan kararı tüm dünyaya duyurmuştur: "Bir maddenin farklı özellikleri olan bir başka madde

³⁹ Hastalıkların Tanrı'nın gazabı olarak anlaşılması ve yorumlanması hakkında detaylı bilgi için bk. Talip Demir, *Din ve Tıp: Sekülerleşme Perspektifinden Bir Yaklaşım* (İstanbul: Muhayyel Yayıncılık, 2020), 188-199.

⁴⁰ John D. Grabenstein, "What the World's Religions Teach, Applied to Vaccines and Immune Globulins", *Vaccine* 31/16 (2013), 2012.

⁴¹ Grabenstein, "What the World's Religions Teach, Applied to Vaccines and Immune Globulins", 2016.

⁴² Eric Wombwell vd., "Religious Barriers to Measles Vaccination", *Journal of Community Health* 40/3 (2015).

⁴³ Erhan Aygün-Hasan Said Tortop, "Ebeveynlerin Aşı Tereddüt Düzeylerinin ve Karşıtlık Nedenlerinin İncelenmesi", *Güncel Pediatri* 18/3 (2020).

haline geçmesi anlamına gelen dönüşüm, fikhî olarak saf olmayan veya temiz ortamlarda bulunmayan maddelerin saf maddelere dönüşmesi ve yasaklanmış maddelerin meşrû ve izin verilir maddelere değişimidir. Buna göre fikhî açıdan necis bir hayvanın kemik, deri ve dokularından dönüşümle elde edilen jelatinin yenmesi mubahtır".⁴⁴ Bu tür açıklamalara rağmen aşılardan içeriğine yönelik dinî çekinceler ortadan kalkmamıştır. Zira yakın zamanda Türkiye'nin çeşitli illerinde yaşayan ve aşı yaptırmayan ailelerle yapılan bir araştırmada kendisini dindar-muhafazakâr olarak tanımlayan kişilerin büyük çoğunluğu "dinî inancım gereği aşı olmuyorum" ifadesini kullanmıştır.⁴⁵

Diğer yandan aşı karşıtı tutumların bir başka nedeni de aşılardan kısırlığa yol açtığı iddiasıdır. Aslında bu iddia dinî olmaktan çok siyasî/ideolojik bir temele dayanmakta olup oldukça eski ve daha ziyade Orta Doğu ve Afrika'daki Müslüman ülkelerden kaynaklanan bir iddiadır. Bu iddia; çoğunlukla aşı üreten firmaların batı (sıklıkla Avrupa ve Amerika) kökenli olduğundan yola çıkarak aşılardan aslında Müslüman ya da Afrika ülkelerindeki nüfus artışını engelleme amaçlı kullanıldığını iddia etmektedir. Bu bağlamda temelini herhangi bir tıbbî çalışmaya dayanmadığı, çoğunlukla siyasî bir komplo teorisi olarak görüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁶ Buna rağmen bazı Müslüman ülkelerdeki aşılama faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Örneğin 2008-2009 yıllarında bazı Müslüman grupların dinî muhalefeti Nijerya, Pakistan ve Afganistan'da çocuk felcine karşı bağışıklama programlarının başarısızlığında önemli bir faktör olmuştur. Pakistan'ın kimi bölgelerinde yaşanan bu dinî çatışma, etkili çocuk felci aşısının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Zira Tâlibân, aşılama Müslüman nüfusu kısırlaştırmaya yönelik bir Amerikan hilesi olarak kınayan fetvalar yayınlamıştır. Nijerya ve Afganistan'daki aşı kampanyaları da özellikle 2003 yılında Nijerya'nın Kano eyaletinde radikal İslâmî gruplar tarafından engellenmiş ve bu da enfeksiyonun Afrika'da daha önce çocuk felcinden arındırılmış 8 ülkeye geri dönmesine neden olmuştur. Nihayetinde Nijerya hükümeti bölgelerinde kullanılacak çocuk felci aşılardan kalite kontrol testlerini gözlemlemek için Güney Afrika, Endonezya ve Hindistan'a dinî temsilciler göndermiş ve ardından aşığı güvendikleri üreticilerden temin etmiştir.⁴⁷

Sonuç

Aşılar karşı olumsuz tutumların aşının tarihi kadar eski olup çok boyutlu ve dinamik bir görünüm arz etmektedir. Sosyolojik açıdan bakıldığında durumun toplumsal güven algısı ile doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilir. Zira toplumdaki algıları, tutumları ve bireysel davranışları etkileyen en önemli faktörlerden biri insanların belirli bir kuruma ya da kişiye karşı duyduğu güven düzeyidir. Eğer toplumsal kurumlar inandırıcılıklarını yitirmişse -tıpkı Orta çağda Reform hareketleriyle birlikte Katolik Kilisesinin yaşadığı durum gibi- o

⁴⁴ Ömer Ataç-Alp Aker, "Aşı Karşıtlığı", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi* 30 (2014), 45.

⁴⁵ Yiğit vd., "Aşı Karşıtlığı ve Fikri Gelişimi", 1258.

⁴⁶ Kader, "Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi", 385.

⁴⁷ Haider J. Warraich, "Religious Opposition to Polio Vaccination", *Emerging Infectious Disease Journal* 15/6 (2009); Grabenstein, "What the World's Religions Teach, Applied to Vaccines and Immune Globulins".

kurumun toplum nezdindeki etkisi giderek azalacak demektir. Bugün gelinen noktada toplumun gerek aşılama faaliyetlerine gerekse aşılardan içeriğine yönelik şüpheyle yaklaşmaları aslında sağlık/tıp kurumuna duyulan güven eksikliğinin bir yansımasıdır. Bu güvensizliğin altında yatan en önemli faktör ise modern tıbbın ilaç endüstrisi ile iç içe geçmiş olmasıdır. Başka bir deyişle insan sağlığının metalaştırılarak en temel insan hakkı olan yaşama hakkının kâr amacıyla araçsallaştırılmasıdır. Buna ek olarak özellikle son otuz yılda toplumsal hayatın giderek tıbbîleştirilmesi de aşı karşıtı tutumların yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Aşılama yönelik dinî temelli tepkiler aşılardan keşfedilmesiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. İlk zamanlarda itirazlar teolojik temellere dayandırılrsa da sonraki dönemlerde bu itirazlar aşılardan içeriğinde kullanılan maddelere yönelmiştir. Dinî metinler ya da kurumlar tedaviye karşı olumlu yaklaşıp da dinen sakıncalı kabul edilen maddelerin aşı içeriğinde yer alması tereddüt yaşanmasına neden olmuştur. Buna ek olarak özellikle İslâm coğrafyasında radikal gruplar tarafından dile getirilen siyasî/ideolojik itirazlar çok daha kadim bir çatışmanın dışı vurumu olarak görülebilir. Zira temelde İslâm ve Batı medeniyetleri arasındaki tarihsel çekişme bugün Batı'nın öncülüğünde gelişen modern tıbbı ve ürettiği tedavi araçlarına karşı refleksif bir tepki olarak açığa çıkmaktadır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aker, Ahmet Alp. "Aşı Karşıtlığı". *Toplum ve Hekim* 33/3 (Mayıs-Haziran 2018), 175-186.
- Argüt, Neslihan - Yetim, Aylin ve Gökçay, Gülbin. "Aşı Kabulünü Etkileyen Faktörler". *Çocuk Dergisi* 16/1-2 (2016), 16-24. <https://doi.org/doi:10.5222/j.child.2016.016>
- Ataç, Ömer - Aker, Alp. "Aşı Karşıtlığı". *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi* 30 (2014), 42-47.
- Aygün, Erhan - Tortop, Hasan Said. "Ebeveynlerin Aşı Tereddüt Düzeylerinin ve Karşıtlık Nedenlerinin İncelenmesi". *Güncel Pediatri* 18/3 (2020), 300-316.
- Badur, Selim. "Aşı Karşıtlı Gruplar ve Aşılarla Karşı Yapılan Haksız Suçlamalar". *ANKEM Dergisi* 25 (2011), 82-86.
- Bekis Bozkurt, Hayrunnisa. "Aşı Reddine Genel Bir Bakış ve Literatürün Gözden Geçirilmesi". *Kafkas Tıp Bilimleri Dergisi* 8/1 (2018), 71-76. <https://doi.org/10.5505/kjms.2018.12754>
- Boom, Julie A.-Cunningham, Rachel M. *Understanding and Managing Vaccine Concerns*. Switzerland: Springer, 2014.
- Byström, Emma vd. "Confidence in the National Immunization Program among Parents in Sweden 2016 - A cross-Sectional Survey". *Vaccine* 38/22 (2020), 3909-3917. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2020.01.078>
- Chang, Kyujin-Lee, Soon Young. "Why Do Some Korean Parents Hesitate to Vaccinate Their Children?". *Epidemiology and Health* 41 (2019), 1-10. <https://doi.org/10.4178/epih.e2019031>
- Demir, Talip. "Tibbin Kestiği Parmak Acımaz: Seküler Tibbin Kutsallaşması". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]* 14/14 (2018), 391-412.
- Demir, Talip. *Din ve Tıp: Sekülerleşme Perspektifinden Bir Yaklaşım*. İstanbul: Muhayyel Yayıncılık, 2020.
- Dubé, E. "Addressing Vaccine Hesitancy: The Crucial Role of Healthcare Providers". *Clinical Microbiology and Infection* 23/5 (2017), 279-280. <https://doi.org/10.1016/j.cmi.2016.11.007>
- Dubé, Eve - Vivion, Maryline - MacDonald, Noni E. "Vaccine Hesitancy, Vaccine Refusal and the Anti-Vaccine Movement: Influence, Impact and Implications". *Expert Review of Vaccines* 14/1 (2015), 99-117. <https://doi.org/10.1586/14760584.2015.964212>
- Dubé, Eve vd. "Vaccine Hesitancy: An Overview". *Human vaccines & immunotherapeutics* 9/8 (2013), 1763-1773. <https://doi.org/10.4161/hv.24657>
- Fitzpatrick, Michael. "The Cutter Incident: How America's First Polio Vaccine Led to a Growing Vaccine Crisis". *Journal of the Royal Society of Medicine* 99/3 (2006), 156-156.
- Grabenstein, John D. "What the World's Religions Teach, Applied to Vaccines and Immune Globulins". *Vaccine* 31/16 (2013), 2011-2023. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2013.02.026>
- Hasar, Muhammet, Özer, Z. Yelda-Bozdemir, Nafiz. "Aşı Reddi Nedenleri ve Aşılar Hakkındaki Görüşler". *Cukurova Medical Journal* 46/1 (2021), 166-176.
- Hürriyet Gazetesi. "İkiz bebeklerine aşı yaptırmayan savcının hukuk zaferi". Erişim 28 Kasım 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/saglik/ikiz-bebeklerine-asi-yaptirmayan-savcinin-hukuk-zaferi-29343111>
- Kader, Çiğdem. "Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi". *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi* 4/3 (2019), 377-388. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.590304>
- Karafillakis, Emilie - Larson, Heidi J. "The Benefit of the Doubt or Doubts Over Benefits? A Systematic Literature Review of Perceived Risks of Vaccines in European Populations". *Vaccine* 35/37 (2017), 4840-4850. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2017.07.061>
- Karafillakis, Emilie vd. "Vaccine Hesitancy Among Healthcare Workers in Europe: A Qualitative Study". *Vaccine* 34/41 (2016), 5013-5020. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2016.08.029>
- Kata, Anna. "Anti-Vaccine Activists, Web 2.0, and the Postmodern Paradigm - An Overview of Tactics and Tropes Used Online by the Anti-Vaccination Movement". *Vaccine* 30/25 (2012), 3778-3789. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2011.11.112>
- Kestenbaum, Lori A.-Feemster, Kristen A. "Identifying and Addressing Vaccine Hesitancy". *Pediatric Annals* 44/4 (2015), 71-75. <https://doi.org/10.3928/00904481-20150410-07>
- Kılıçaslan, Önder. "Aşı Karşıtlığı Tarihiçesi". *Güncel Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları*. ed. Cengiz Yakıncı. 25-41. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2020.
- Kolodziejki, Lauren R. "Harms of Hedging in Scientific Discourse: Andrew Wakefield and the Origins of the Autism Vaccine Controversy". *Technical Communication Quarterly* 23/3 (2014), 165-183. <https://doi.org/10.1080/10572252.2013.816487>
- MacDonald, Noni E. "Vaccine Hesitancy: Definition, Scope and Determinants". *Vaccine* 33/34 (2015), 4161-4164. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2015.04.036>

- Özceylan, Gökmen - Toprak, Dilek - Esen, Elif Serap. "Vaccine Rejection and Hesitation in Turkey". *Human Vaccines & Immunotherapeutics* 16/5 (2020), 1034-1039. <https://doi.org/10.1080/21645515.2020.1717182>
- Plotkin, Stanley A.-Plotkin, Susan L. "The Development of Vaccines: How the Past Led to the Future". *Nature Reviews Microbiology* 9/12 (2011), 889-893. <https://doi.org/10.1038/nrmicro2668>
- Repalust, Anja - Šević, S. Rihtar ve S.-Štulhofer, A. "Childhood Vaccine Refusal and Hesitancy Intentions in Croatia: Insights from a Population-Based Study". *Psychol Health & Medicine* 22/9 (2017), 1045-1055. <https://doi.org/10.1080/13548506.2016.1263756>
- Sezgin, Deniz. *Tibbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Sofuoğlu Kılıç, Nilgün. "Post-Truth Çağda Aşı Karşıtlığı". *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 16/31 (Şubat 2021), 99-117.
- Spier, R. E. "Perception of Risk of Vaccine Adverse Events: A Historical Perspective". *Vaccine* 20 (2002), 78-84. [https://doi.org/10.1016/S0264-410X\(01\)00306-1](https://doi.org/10.1016/S0264-410X(01)00306-1)
- Succi, Regina Célia de Menezes. "Vaccine Refusal – What We Need to Know". *Jornal de Pediatria* 94/6 (2018), 574-581. <https://doi.org/10.1016/j.jpmed.2018.01.008>
- Taylor, Sebastian vd. "Understanding Vaccine Hesitancy in Polio Eradication in Northern Nigeria". *Vaccine* 35/47 (2017), 6438-6443. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2017.09.075>
- Toraman, Aynur-Erdem, Ramazan. "Kavramsal Açidan Tibbileştirme". *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 19/4 (Aralık 2016), 423-442.
- Warraich, Haider J. "Religious Opposition to Polio Vaccination". *Emerging Infectious Disease journal* 15/6 (2009), 978. <https://doi.org/10.3201/eid1506.090087>
- Williamson, Stanley. "Anti-Vaccination Leagues". *Archives of Disease in Childhood* 59 (1984), 1195-1196.
- Wolfe, Robert M.-Sharp, Lisa K. "Anti-vaccinationists: Past and Present". *BMJ (Clinical research ed.)* 325/7361 (2002), 430-432. <https://doi.org/10.1136/bmj.325.7361.430>
- Wombwell, Eric vd. "Religious Barriers to Measles Vaccination". *Journal of Community Health* 40/3 (2015), 597-604. <https://doi.org/10.1007/s10900-014-9956-1>
- Yağub, Ohid vd. "Attitudes to Vaccination: A Critical Review". *Social Science & Medicine* 112/(2014), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.04.018>
- Yavuz, Melike. "Aşı Karşıtlığının Tarihçesi". *Toplum ve Hekim* 33/3 (Mayıs-Haziran 2018), 187-194.
- Yiğit, Talip vd. "Aşı Karşıtlığı ve Fikri Gelişimi". *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)* 7/53 (2020), 1244-1261. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1881>

